

A MAGYAR CSALÁDNEVEKRŐL.

Számos példát említ a történetírás, melyekből kitetszik, hogy, midőn egy némely, nemzetbelieitől elszakadva, idegen nemzet között megtelepedett, nem csak hazáját, hanem saját családnévét is változtatta. Így a Némethonban megtelepült magyar Szamaróczy Riedesel, Száraz Albert Dürer Albert nevet cserélt. Viszont, a hozánk bevándorlott idegenek is, köztünk megtelepedvén, nevöket is megmagyarosíták, például az Angolhonból ide származott Nádasdy főuri család.

Ily névváltoztatást úgy kellvén tekinteni, mint a becslés, s némely válságos időkben a hazafias ragaszkodás kifejezését a nemzet iránt, melynek valaki letelepültével tagjává lett, s törvényei alatt ótalmat nyert, — ki nem fogná ezt kellőleg méltányolni?

Szép volt a becslés és ragaszkodás számos ily nyilatkozatait, a nemzetiség érzetének felébredése olta, köztünk is látni, s folyvást hallani, miként megmagyarosodott családok idegen hangzásu nevei, felsőbb engedélyezés mellett, magyarokkal cseréltetnek fel. Ez eljárásban csak az sajnálandó, hogy az idegen családnevek magyarosításánál nem mindig találatik kellő ügyelet, sem a magyar nyelv törvényeire, sem azon forrásokra, melyekből az eredeti magyar családnevek vétetvék.

Erre nézve jelen értekezés tárgyául tűztem ki, nyomozni, fel-fődözni a forrásokat, melyekből a m. családnevek vétetvék, s eze- ket, némi tanulság kedvéért összevetni azon forrásokkal, melyekből, a családneveket más nemzetek merítették *).

*) E végett két családnévgyűjteményt tarték szem előtt: a) Die Personennamen, insbesondere die Familiennamen. Leipzig 1853. Pottól; s b) Ahlqvist Agost „Suomalaisten sukunimistä“ című értekezését, mely megjelent a finn tudós társaság „Suomi“ című folyóiratában. Helsingfors. 1862. 105—123. ll.

1. Magyar családnevek igen nagy része, az $y = i$ végzetűek, a származás helyéről vagyon véve, p. o. Erdélyi (Erdélyből való vagy származott), Árvay, Nyitray, Somogyi, Szalay, Veszprémy, Beszprémi, Tolnay (Árva-Tolna megyékből eredett), Alföldy, Tóközy, Pesty, Buday, Kolosváry, Brassay, Sáros, Sárvány, Kisfaludy, Szemerey, Szentkirályi stb., miért ily nevek a családok előneveitől is (praedicatumául) használatnak. A német von, zu, francia-olaszspanyol de, du, della, de los, las viszonyítókkal képzett családnevek is hasonló eredetre mutatnak, p. von und zu Rauhenstein; von der Pfordten; ol.: della Porta, della Casa, sp.: de las Casas. Ilyenek ezek is: ném.: Neustädter; Berger (Hegyi), Hauser (Házy), fr. Maison, Grandmaison, finn: Majanen, Kotilainen (Hazay), m. Ujváry, Köházy, Ujházy stb. stb.

2. Családnevektől használatnak nemzetek nevei; mi ismét a származásra vonatkozik. Példák: Kún, Magyar, Bessenyő, Németh, Horváth, Tóth, Olasz, Orosz, Talián, Lengyel, Oláh, Cseh, Görög, Török, Rácz, Polák, Zsidó, Czigány stb. Ilyenek a németeknél: Türk, Dähne, Dänemark, Engländer, Holländer, Schott, Böhm, Russ, Unger, Pohl, Sachs, Schwab, Siebenbürger stb., a francziáknál: Gallois, Legallois, Lebreton, Lallemand, Lenormand, Langlois stb., az oroszoknál: Bulgarin, Mordvinov, Tatarinov, a finneknél: Karjalainen (karéliei), Ruotsalainen (svéd), Puolakka (lengyel) stb.

3. Igen gyakran keresztnevek vétettek fel családnevektől: p. o. Ányos (Anianus), Balázs, Balassa, Dese, Dezső (Desiderius), Döme (Damianus), Gaal (Gál, szent Gál = S. Gallus), Illyés, Egyed, Kozma, Kelemen, Salamon, Simon, Fábián, Sebestyén, Vida (Vitus) stb., úgy, hogy legtöbb férfi keresztnev családnevül is használatik. Ilyenek a németeknél: Adam, Martin, latinosan: Martinides, Michl, stb., a francziáknál: Antoine, David, Bernard, Richard, Etienne, Jean (Jean Paul), Simon, Saint-Simon, Pierre, Saint-Pierre, sőt e nőkeresztnev is: Marie; a finneknél: Anttonen (Antal), Mikkonen (Mikó, Meskó), Simonen, Pietarinen (Péter); az oroszoknál: Rükönen, Rükö (Grigorij), Vaskonen, Vasko (Vasilij, Basilius) stb. stb.

4. E keresztnevekből, s más nevekből is, hozzájuk todatván a fy (fi), épen úgy, mint a svédben és angolban a son (sohn), a dánban a sen, ismét új családnevek képeztettek, minők: Péterffy, Pálffy, Istvánffy, Simonffy, Bertalanffy, Dezsőffy, Győrffy, Bánffy, Kendefy stb. stb. v. ö. a svédből: Petterson, Anderson, Henrikson,

Knutson stb., az angolból: Nelson, Jefferson stb. Az oroszoknál ilyen nevek: Paulovics, Petrovics (Petőfy), Caesarovics, Nikolaievics, s a többi szláv népeknél is: Athanazkovics, Dimitrievics, Mihailovics, Vukovics, Borgovics stb.

5. Úgy látszik, ezeknél eredetre nézve előbbieket, melyek a természet különféle tárgyaitól kölcsönöztek. Ilyenek azok, melyek

a) az állatországból kölcsönöztek, különösen

α) az emlősöktől: Bárány, ném. Schaaf, orosz: Baranov, lengyel: Baranovszkij; Farkas, ném.: Wolf, svéd: Ulf, orosz: Volkov, finn: Susi, Sutinen, Sutelainen; Medve, ném.: Bär, svéd: Björn, lat. Ursinus, Ursin, olasz: Orsini, finn: Karhu, Karhunen, Kontio, Ohtonen; Róka, ném.: Fuchs, angol: Fox, svéd: Rääf, finn: Repo, Kettunen; magy.: Szarvas, ném.: Hirsch és Elendt, orosz: Olenin, finn: Hirvi, Hirvinen, svéd: Hjort; Kos, Koos: orosz: Kozlov; magy.: Bak, finn: Pukki, ném.: Bock; Tulok, ném.: Ochs, és Stier, angol: Bull, fr. Lebeuf, finn: Härkänen, Härkönen, orosz: Bykov. Ide sorozandók még a magyar: Sül, Sárkány stb., ném. Ross, Hengst, Hengstenberg; Ferkel, Hund, Hundt, Eichhorn, Haas stb., finn: Jänis (nyúl), Tamma (kancza), Ruuna (csödör), Koiraanen (kutya), Sikanen (disznó), gör. Lagus (nyúl), Hippias (ἵππος = ló), fr. Lemouton (Berbecs, Ürü) stb.

β) a madaroktól: Czakó ném.: Storch, Storchenau; Csóka, ném.: Dohle, orosz: Halkin; Kánya, ném.: Geier; Holló, ném.: Rabe, dan.: Rafn, angol: Crow, francia: Corneille, lat.: Corvinus, orosz: Voronoszov; m.: Szarka, finn: Harakka, ném.: Elster, olasz: Picca, angol: Pye, fr. Lapie, Pyat, orosz: Szorokin; Czinke, Czinene, ném.: Finke, angol: Finch, finn: Peipo, Peiponen; Kokas, Kakas, ném. Hahn, fr. Lecocq, finn: Kukkonen, orosz: Petuchov; Csirke, ném. Huhn, Hähnlein. Ilyenek még: m. Für, Póka, Veréb, Rigó stb., ném. Kranich, Taube (m.: Tuba), Schwan, svéd: Svahn, Svanström, lat. Cygneus, fr. du Cygne, orosz: Lebedev stb. stb.

γ) A halakról: Csuka, Czompó, Kárász, Héring v. ö. ném.: Hecht, svéd: Gedda, finn: Haukki, Haukkinen.

δ) Apróbb állatokról: Bolha, ném.: Flohmann, orosz: Blochin, finn: Kirppu; Bogár, ném. Mücke és Mügge, orosz: Musin, finn: Sääski, Hyttinen (szunyog), Mäkäräinen (Mücke), culex pipiens, m.: Szunyogh, Darázs, Hangyál stb.

b) a növényországból kölcsönöztek :

α) némely növények nevei : Bük, Bodza, Hárs. Ilyenek más nemzeteknél ném. Fichte, fr. Dupin, finn : Honkkanen, Mäntynen ; ném. : Wiedemann, finn : Pajunen (Fűz). — Csalán vagy Csolán, ném. : Nessel, Nettelblatt ; Rogosz (Binse), Torma (Kren). — Virág, ném. : Blum, Blume, fr. Florencourt, Fleurant, Bellefleur, Florian, angol : Flower, lat. : Florus, Florinus, Florianus, finn : Kukkanen, orosz : Czvetkov ; Rózsa, Rózsás, ném. : Rosenzweig, Rosentingl, Szegfű, Hérics (Adonisblume), Viola, ném. : Veigel, Veigelstock stb.

β) növények gyümölcsei : Bors, ném. : Pfeffer, Borsó, finn : Herneinen, lat. : Cicero ; Lencse, Lencsés, ném. : Linse, orosz : Gorochov, Bab, Babos, finn : Papu, Papunen, lat. Fabius. Ilyenek ezek is : Som, Szeder, Bogy, Bogyó stb.

c) Az ásványországból kölcsönöztek : Arany : ném. : Gold, Goldmann, svéd : Gylden, finn : Kulka, Kultainen, Kultamies ; Aczél, Stahl, Stagl, fr. Dacier, svéd : Ståhl, angol : Stede ; Vas, ném. Eisen, finn : Rauta ; m. Kő, Kövy, ném. : Stein, Steiner, Steindl, svéd : Sten, (latinosan : Stenius), lat. : Petra, gör. Petros, Petrus (Fels, Felsenmann), orosz : Kamenov ; fr. Delaroche, De la Pierre, Rochet, olasz : Rocca, finn : Kallio ; Tűzkő stb.

6. Maga az ember igen gyakran, és bő anyagot szolgáltatott a családnévek alkotásához, testi lelki, jó és rossz tulajdonságaival.

a) A test részeitől vették : Bausz (bajusz), Szakál, v. ó. ném. : Bart, Bartmann, lat. : Barbus, Barbatus, Barbarossa, finn : Parta, Partanen. Ide sorakozik a Vér családnév is, melyen kívül azonban tudtomra a test részeiről vett családnév a magyarban nem létezik ; annyival több van más nemzeteknél, p. o. ném. : Kopf, orosz : Labanov, lat. : Capito, ném. : Spitznass, lat. : Naso, olasz : Naselli ; ném. : Herz, Faust, Bauch, Gall, Kropf, Knie, Schenkel, Fuss, Kuhfuss, Trifuss, finn : Korva, Korvanen (fűl), Koura, Kopra (marok), Varvas = hüvelyk, ném. Daum, Däumchen stb.

b) Sok családnév kölcsönözött a test tulajdonságairól. Ilyenek : Fehér, Szőke, ném. : Weiss, Weisshaar, Weisshaupt, hollandi : Witte, Wittkopp, fr. : Blanc, Leblanc, Blanche, olasz : Bianchi, lat. : Albinus ; Barna, ném. : Braun, fr. : Lebrun ; Fekete, ném. : Schwartz, Schwarzkopf, latin : Niger, Nigellus, Nigrinus, oláh : Negrutin, finn : Mustonen, orosz : Csernisev ; Vörös, ném. : Roth, fr. : Rousseau.

— Deli, Szép, ném.: Schön, Schönemann, fr. Lebeau, Lebell, olasz: Bellini, lat. Pulcher, finn: Ihanainen; Hosszu, ném.: Lang, svéd: Lång, lat.: Longinus, angol: Longmann, Longfellow, finn: Pitko, Pitkänen; Nagy, ném.: Gross, fr.: Legrand, lat.: Magnus; Kis, ném.: Klein, fr.: Lepetit, lat.: Paulus, finn: Pikkarainen, Vähänen; Tar, Kopasz; ném.: Kahl, Kahler, lat.: Calvus, Calvinus, fr.: Chauvin, orosz: Galiczin; Kondor, ném.: Krause, angol: Locke, lat.: Crispus, olasz: Crispi és Riccio, orosz: Kudravin; Sánta, Sánhó, ném. Schiefer, Krumme, fr. Lecourbe, finn: Wäära, Kiero, orosz: Kosov, Krivin. Ilyenek ezek is: Csontos, Csonka, Fejes, Markos, Kövér, Vastag, Csorba, Lábatlan — Erös, Balog, Agg, ném.: Alter, finn: Vanhonen, Ukkonen, lat. Seneca; Ifju, ném.: Jung, lat.: Juvenalis stb. stb. — Továbbá a kedélyre vonatkozó tulajdonságok: Vig, ném.: Lustig, Fröhlich, lat.: Hilarius, Gaudentius, Laetus, fr.: Gaillard, finn: Ilonen, Remunen; Édes, ném.: Süß, Süßmilch, fr.: Deladoucette; Haragos, ném.: Zorn, Grimm (Mérge), finn: Kiukkonen (kiukka, harag); Kemény, ném.: Hart, Hartmann, Streng, lat.: Severus. Ide sorozandók még: Szeles, Beszédes, Csörgő (Csergheö), Torkos, Böjtös, Pazar, Csintalan, Savanyó stb. stb. — Végre azon családnevek említendők, melyek az emberi lélek tulajdonságairól kölcsönöztettek, minők: Jó (Joo), ném.: Guttmann, finn: Hyvönen; Jámbor, Igaz, ném.: Biedermann, Gerecht, finn: Hurskas, Hurskainen; Okos, ném.: Weise, Weismann, Klug, angol: Wiseman, lat.: Prudentius, fr.: Le Sage, Proudhon, Prudent; Káján, Bús, Szomorú stb.

7. A családnevek legnagyobb része a rang, viselt hivatal, mesterség és foglalkozástól kölcsönöztetett, nálunk szintén úgy, mint más nemzeteknél. Ilyenek

a) Császár, ném.: Kaiser, lat.: Caesar; Király, ném.: König, orosz: Korolev, lengyel: Králl; Herczeg, ném.: Fürst; Gróf, ném.: Graff, fr.: Lecomte; Biró, ném.: Richter, fr.: Le Maire; Püspök, ném.: Bischoff, finn: Pispänen, fr.: Lévèque; Pap, or.: Popov, ném.: Pfaff, finn: Pappinen; Prépost, ném.: Probst, fr.: Prevost; Mester, fr.: Demaistre; Deák (Literatus, Literati). Ilyenek ezek is: Bán, Vajda, Soltész, Barát, Remete, ném.: Abbt, fr.: Labbé, Lemoine, ném.: Papst, fr.: Pape, fr. Chapelain, ném.: Schulz, Schultess, ang.: Monk, svéd.: Munch (monachus = barát) stb.

b) Asztalos, ném.: Tischler; Barbély, fr.: Barbier; Lakatos,

ném.: Schlosser, fr.: Serrurier; Kovács, ném.: Schmidt, Goldschmidt, Nagelschmidt, finn: Seppä, Seppinen, fr.: Favre, Lefebvre; Molnár, ném.: Miller, Müller, hollandi: Möller, Moller, finn: Mylläri, Myllinen, fr.: Moulin, Meunier, Moulinet, Molière, olasz: Molinaro, orosz: Melnikov; Mészáros, ném.: Fleischhakker, Fleischmann, Timár, ném.: Lederer, Gerber, Löher; Szabó, ném.: Schneider; Varga, Csizmazia, Csizmadia, ném.: Schuster, Schuhmacher, finn: Suutari, Suutarinen, orosz: Szapozsnyikov; Sütő, ném.: Becker, Bakker, angol: Baxter, fr.: Boulanger; Süics, ném.: Kürschner, fr.: Pelissier. Ide sorokoznak: Kömives, Fazekas, Gerencsér, Takács, Szakács, Cseszko, Sziogyártó, Kerékgyártó (szláv: Kolár v. Kollár), Csiszár, Ötvös (Eötvös), Bognár, Kalmár, ném.: Kaufmann, holl.: Koppmans, angol: Chapman, fr.: Mercier, Lemercier, ném.: Handler, Kramer, Krämer stb.

c) Katona, Huszár, Vitéz, finn: Huovinen (saj. udvari személy, főleg: katona, lovag), Kempas, Kempinen (hős vitéz), ném.: Krieger, Kriegsmann; Porkoláb, Hajdu — Cséplő, ném.: Drescher, Szántó, Ackermann, finn: Peltonen; Faragó, ném.: Schnitzler; Kulcsár; Csaplár — Sipos, ném.: Pfeiffer, Pfyfer; Dudás, Hegedüs, ném.: Geiger, Fiedler — Ihász, Juhász, ném.: Schäfer, fr.: Berger; Lovász, ném.: Reiter; Madarász, ném.: Vogler; Ökrös, Gulyás, Csikós stb.

Ide sorokoznak számos tulajdonságnévszóból alkotott családnevek, melyek az azzal bánásra, vagy bővelkedésre (birásra) vonatkoznak, mit a tőszó jelent. Ilyenek: Divós, Fürdő, ném.: Baader, Boltos, Birkás, Solyos, Galambos, Tikos, Kádas, Babos, Lencsés, Cseresnyés, Pipás, Hajós, finn: Pursiainen (purtti, hajó, bárka), orosz: Barkov.

8) Kevesbé termékeny forrásból eredtek azon családnevek, melyek kölcsönözvők

a) A vallás tárgyaitól, minők: Angyal, ném.: Engel, olasz: Angeli, Angelo; Ördög, (Eördögh), ném.: Teufel, Manteufel, olasz: Diabelli; Uriel (létezik nálunk e családnev, mint az olaszban: Gabriel, Gabrieli), Karácson, fr.: Noël. Ilyenek ezek is: Pogány, Keresztény, Keresztes, fr.: Lacroix, ném.: Himmelreich, finn: Taivainen, Taivainen — Mennyei (finn: taivas = menny).

b) A napok neveitől: Péntek, Szombath, Zombath, Zombathy v. ö. Sontag, Freitag;

c) A folyók neveitől: Rába, Tisza.

d) A lég tűneményeitől: Hajnal, Harmat, ném.: Nebelthau, finn: Härmä (dér), Csillag, ném.: Stern, Himmelstern, Göncsöl, Könczöl; Hideg, ném.: Frost (honnét a lat.: Frosterus), Meleg, fr.: Chaude; Szél, ném.: Windt, Wendt, Sturm, finn: Tuuli, Tuuliainen; Nyári, Nyár, ném.: Sommer, finn: Kesänen, Keso, Kesonen stb.

e) Az edények neveitől: Csupor, Csöbör, Csutor, Fazok, v. ö.: ném.: Krug, Krüger, ném.: Kessel, finn: Kattila, ném.: Pott, spanyol: Calderon; fr.: Dumortier (mozsár).

f) Az ételek neveitől: Gombóc, Pogácsa, Tésztás, Zsömlé, Czipó stb., v. ö. ném.: Wurst, Milch, Malz, Schönbrodt, Sauerwein, Semler, cseh: Kolacsek, finn: Huttu, Huttunen, Puuronen (Huttu, Puuro = Kása), Makkara (kolbász), Mallat, Maltanen (maláta, szalad), Mesinen, Mesilainen (méz = ném.: Honig), Pümäläinen (aludt tej) stb. Ide tartozik ez is: Pete (Pethe = tojás).

g) A kelmék és ruházatok neveitől: Bársony, Pokrócz, Zeke, Pólya stb., v. ö. ném.: Pelz, Pelzmann, Knopf, Schuh, Stiefel, Stiebel, Sporn, Spohrmann, svéd: Spåre, finn: Turkki (kődmen, Bunda), Kannus (sarkantu).

h) Különféle eszközök, és szerszámok neveitől: Kasza, Szeker, Szita, Rosta, Sulyok, Csákány, Bot (Both), Balta, Kosár, Parkó, Hám, Zsompör, Láncz, Szeg, Tokmány, Bitó (Bittó), Barcza, Karika, stb. V. ö. ném.: Hacke, Axt, Beil, Dolch, Bohr, Egge, Pflug, Pflugradt, Sieber, Rad, Schiff, Kahn, Angel, Netz, Stange, Hammer, Schlegel, finn: Kirves, fr.: Hachette (fejsze), finn: Ora, Oranen (fűrő), Vanninen (Wanti, Szánytalp, Schlittenkufe), Hara, Haranen (Varona), Seula (suia), Kauhanen (Kauha, Kalán), Kirnu (Köpü), Pyöränen (Karika, Karikás), Julkunen (rúd, pózna), Waasarinen (kalapács) = fr.: Maillet (kalapács) és fr. Laharpe (hárfa) stb.

E források kimutatása után megjegyzem 1) hogy lehetnek, sőt vannak is ezeken kívül még források, melyekből a magyar családnevek vétettek. A Krajczár, Forint, Forintos, Viasz, Mező, Pálya, Bér stb. családnevek nem sorozhatók a fenebbi rovatok alá. Tehát kell, hogy e téren is tovább nyomozódjunk. 2) Számos családnév található nálunk, melyeknek forrásai ma már fel nem ismerhetők. Ilyenek: Badicz, Bene, Boda, Bartal, Bajza, Baló, Bolla, Beke, Bóka, Bendik, Berecz, Csák, Csikor, Csoma, Csaró, Csete, Csögle, Csígó, Czobor, Duka, Derdák, Decsák (dics-ák = dicsekvő?), Ézsöl, Fencz,

Fincza (Ugró?), Goda, Góda, Göndöcs, Hernicz, Kandó, Kantó, Kajtár (gefrässig, näschtig), Hóbor, Hazucha (haczoka, haczuka geringeres Oberkleid?), Luka, Lipics, Magda (Magdolna?), Nyürő, Ost (Ostffy), Ósze, Östör, Porga, Ragacs, Rogács, Sipőcz, Sohár, Toma, Turbók, Tompos, Vécs, Vidos, Vilik, Zalka, Zarka (Szarka?) stb. stb.

Többire a családnevek e vizsgálatából kitetszik 1) hogy a magyar családnevek általán ugyanazon forrásokból vétettek, melyekből egyéb nemzetek családnevei; mégis a mennyiségre nézve tetemes különbséggel. Így az edények, ételek, különféle eszközök és szerszámok neveiből kevesebb fogadtatott el családnévül, mint ezt más nemzeteknél látjuk; 2) hogy a m. családnevek általán széphangzásuak, s jelentésökre nézve alig vagy igen kevés találatik oly furcsa és különös, mint egyéb nemzetekéi között, minők például a németben: Niemandsfreund (senki barátja), Eisenbardt (Vasszakáll), Eisenhut (Vaskalap), Blaufuss (Kékláb), Kuhfuss (Tehénláb), Bartenschläger (Szakáll-verő), Schnabel (madár-orr), Sondergeld (pénztelen, ellentétese a magy. Pénzes családnévnek), Bleibimhaus (maradj hon), Fürchtenicht (nefélj), Haunzwickl (kapa-ék), Hufnagel (patkószeg), Dünnebier (híg sör); a svédben: Griepenkerl (fogdmegember), Gyldenstolpe (aranyoszlop), Oxenstjerna (ökörcsillag); az angolban: Shakespeare (dárdarázó), az oroszoknál: Nepeipivo (sörnemivő); v. ö. mégis a „Bornemisza, és Vasdinnyi” család neveket.

FÁBIÁN ISTVÁN.